

REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN ESERLERİNDE İNANMA İHTİYACI

THE NEED TO BELIVE IN REŞAT NURİ GÜNTEKİN'S WORKS

Nebahat YUSOĞLU

Öz

Reşat Nuri Güntekin, ülkemizde Beşir Fuad'ın savuncululuğunu yaptığı pozitivistimin dışlanmadığı, hatta varlığını iyiden iyiye güçlendirdiği bir kültürel çevrede yetişmesine ve yazdığı eserlerde büyük ölçüde bu düşünceye uygun fikirler savunmasına rağmen iki hikâyesi ve bir romanında insan ruhunun içine düştüğü inanmak ihtiyacını ve bu uğurda yaşadığı çatışmaları gerçekçi bir bakış açısıyla konu edinmiştir. Yazarın gerek mensubu bulunduğu zümre gerekse de kendi düşünce yapısına rağmen böyle bir tavır sergilemesi, onun, toplum – birey çatışmasında insan ve onun meselelerine tarafsız bir şekilde yaklaştığını gösterir.

Çalışmamızda önce halifelik gibi dinî ve siyasî bir makama sahip olacak kadar dinî ve dinî hayatı önemseyen Osmanlı İmparatorluğu'nda, pozitivistimin nasıl doğduğunu ve ne anlama geldiğini çok kısa bir şekilde ortaya koyduktan sonra Reşat Nuri Güntekin'in pozitivist düşüncenin tesiri altında inançsızlaşan ve yaşadığı topluma yabancılaşan hikâye kahramanlarının, cemiyete ve hayata tutunma, ölüm ve ölüm ötesi gibi aşkın (transandantal) konular karşısında tüm idealist tavırlarına rağmen çaresiz kalarak dine yönelmelerini konu edinmesini inceleyeceğiz. Bir anlamda kendi neslinin yaşamış olduğu inanç buhranlarını “Sönmüş Yıldızlar”, “Bir Yudum Su” adlı hikâyelerinde ve *Gökyüzü* romanında konu edinen yazar, ideolojik düşüncelerin insan ruhunun karmaşık yapısını anlamada ve teselli etmede ne kadar yetersiz olduğunu ironik bir şekilde ortaya koyarken inanma ihtiyacına da dikkat çeker.

Anahtar Kelimeler: Reşat Nuri Güntekin, hikâye, inanç, din, çatışma, pozitivistim

Abstract

Despite growing up in a cultural place in which positivism, advocated by Beşir Fuad, wasn't included, in fact strengthening its existence completely and defending ideas that were suitable for that thought in a large scale in his pieces, Reşat Nuri Güntekin, mentioned the need of belief that human soul fell into and the conflict, it has lived in that sake with a realistic point of view in his two stories and one novel. Both coterie the author connected with and the manner he adopted despite his own frame of mind shows that Reşat Nuri approached to the human and his problems neutrally in the public vs. person conflict.

After setting forth how positivism was born and what it meant in Ottoman Empire which gave importance to religion a lot, Reşat Nuri Güntekin mentioned in his story characters and their behaviors against the problems which are efforts to cling to the life and society. The writer who mentioned the depressions of belief that his own generations experienced in the stories of “Sönmüş Yıldızlar”, “Bir Yudum Su” and in the novel of *Gökyüzü* attracts attention to the need of belief while sets forth ironically how

* Dr. Araştırmacı Yazar, İstanbul / Türkiye, nebahatyusoglu@gmail.com

inadequate the ideological thoughts are on understanding and consoling the complicated structure of human soul.

Keywords: Reşat Nuri Güntekin, story, belief, religion, conflict, positivism

Giriş

İnanma ihtiyacı, her insanın hayatında az ya da çok varlığını hissettiren kavramlardan biridir. Bu, dünyanın nasıl oluştuğuna ve kendisinin burada ne için bulunduğuna cevap arayan bireyin, bir anlamda kendi varlığını ve düşünce dünyasını inşa etme girişimidir. Bu arayışın bir uzantısı olarak din olgusuyla tanışan insan, böylelikle tehlikelerle dolu anlamlandıramadığı bir dünyadan her şeyin yerli yerinde olduğu, düzenli bir âlem fikrine ulaşır:

Reality düzene sokmak özelliğiyle insanı aşan ve onu kapsayan kutsal kozmos, böylece anomi dehşetine karşı insana nihai bir kalkan temin eder. Kutsal kozmosla “doğru” bir ilişki içinde olmak demek, kaosun kâbuslu tehditlerine karşı korunmuş olmak demektir. Böylesi bir “doğru” ilişki dışına düşmek ise mânâsızlık uçurumunun kenarına terk edilmek demektir. Burada İngilizce “chaos” kelimesinin “dipsiz uçurum” (yawning) anlamında Grekçe bir kelimeden, “religion” kelimesinin de “dikkatli olmak” anlamındaki Latince bir kelimeden çıkarıldığını gözlemek hiç de konumuzla ilgisiz değildir.¹

İnsanlık tarihi boyunca hemen hemen her insan topluluğu veya toplumunda benzer şekilde yaşanan insan – din ilişkisi, XVIII. yy. Avrupa’sında değişen ekonomik yapı ile birlikte Kilise baskısına tepki olarak ortaya çıkan aydınlanma ve reform hareketlerinin sonucunda farklı bir boyut kazandı. Daha önceki din ve inanç sistemlerinin tarihsel misyonlarını doldurduklarını ifade eden kimi aydınlar, insan – inanma ilişkisini kökten bir şekilde inkâr ederek tüm dinî yapıları ve dinin günlük hayat içerisindeki ağırlığına savaş açtılar. Bilimi ön plana çıkardıkları için “materyalist-pozitivist” olarak adlandırılan bu düşünce akımının, çağdaşlarına ve kendilerinden sonraki nesillere tesirleri müthişti. Bu dönemde Batı karşısında kendisini zayıf hissettiği için ona benzemeye çalışan Osmanlı aydınları, ders için Batı’ya gittiklerinde veya kendi ülkelerinde yabancı hocalardan yabancı dillerde eğitim alırlarken tanışmış oldukları bu düşünce yapısının etkisi altında kaldılar. Böylelikle kendi toplumlarının sahip olduğu tüm sosyokültürel yapıya ve dinî mirasa Don Kişot gibi savaş açarak Batı’da bile tartışmalı olan materyalist-pozitivist düşünce sistemini ateşli bir şekilde yaşamaya ve yaymaya çalışarak Osmanlı Devleti’nin son yüz yılını ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesine damgalarını vurdular. Ancak insan – inanma ilişkisinin örselenmesi neticesinde içine düştükleri kaos ve çatışma, bir süre sonra inanma ihtiyacını ortaya çıkarır. İnsan ruhundaki bu ihtiyacı ilk gören yazarlarımızdan biri olan Reşat Nuri Güntekin, “Sönmüş Yıldızlar” ve “Bir Yudum Su” adlı hikâyeleri ile *Gökyüzü* adlı romanında

1 Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, çev. Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul 2000, s. 66.

bir anlamda modern insanın kendi kendisine yarattığı cehennemi okuyucularına anlatırken Türk aydınlarının pozitivismle olan hesaplaşmalarını da dile getirir. Her ne kadar bu eserlerinde kendi muhitinin ve düşünce dünyasının aksine hüküm vermekten çekinmişse de kendisinden sonra gelecek olan post modern dönem sonrası yazarlarımıza insan – din ilişkisi hakkında rahat yazabilmelerinin kapısını açmasıyla öncü olmuştur. Aşağıda genel hatlarıyla pozitivism ve Türk aydınlarına etkileri incelenecek, ardından Reşat Nuri Güntekin'in ilgili eserlerinde pozitivist düşünce taraftarı kahramanların yaşadıkları “manevi buhran”ın izleri sürülüp din-pozitivism çatışmasının sonuçları değerlendirilecektir.

1. Türk Aydınları Arasında Pozitivist Düşüncenin Gelişimi

Pozitivism, Aydınlanma ve sanayileşme süreçlerinin sonunda Avrupa'da ortaya çıkan deney ve gözlemlerle ispat edilmiş bilgiler dışındaki bilgi çeşitlerini reddederek tüm olguları bu şekilde açıklamaya çalışan bir felsefi düşünce ekolü olarak tanımlanabilir.

Avrupa'da daha çok akli ve bilimi yücelterek Kilise baskısına ve dinî taassuba karşı çetin bir mücadelenin sonunda sert bir tepki olarak doğan pozitivism, Osmanlı Türkleri için başta din – bilim çatışmasından çok bilime duyulan sevgiyi ifade etme şekli olur:

XIX. yy. pozitivismin Müslüman ve Türk kültür coğrafyasındaki yansımaları elbette Batı'da olduğu gibi Aydınlanma çağı ve sanayi devriminin tarihsel bir devamı şeklinde kendisini göstermiş değildir. Çünkü Müslüman dünyası bu tarihsel süreçlerin deneyimine sahip değildi. Batı dünyasını izlemeye ve modern akımlarla temas kurmaya çalışan bazı Müslüman aydınlar “medeniyet bakımından geri kalmışlık”larının sebebini bilimsel zihniyete sahip olmamaya bağladılar ve kendi coğrafyalarında pozitif (müsbet) bilimlere özgü metot ve anlayışların yerleşmesi için pozitivist felsefeyi yaymanın uygun bir yol olduğunu düşündüler. Dolayısıyla Avrupa kültürü için pozitivism Aydınlanma felsefesinin sonuçlarından biri iken İslam coğrafyası için ilerleme ve kalkınma (terakki) için bir hareket noktası sayılmıştır.²

Pozitivismin kurucusu Auguste Comte, dinlere karşı olmasına rağmen – düşünceleriyle tezat bir şekilde – kurduğu ve tüm dinlerin üstünde olarak nitelendirdiği “insanlık dini”ni tanıtmak için ünlü devlet adamı Mustafa Reşid Paşa'ya bir mektup bile gönderir. Mustafa Reşid Paşa'nın bu mektuba nasıl bir cevap verdiği bilinmese de onun Avrupa'ya gönderdiği öğrencilerden biri olan ve Batılı Türk Edebiyatı'nın kurucusu unvanını taşıyan Şinasi'nin Paris'te kaldığı yıllarda Ernest Renan ve Emil Littré gibi pozitivistlerle yakın ilişki kurduğu bilinmektedir.³

Fakat Türk fikir hayatında materyalizm ve pozitivism asıl varlıklarını tıp mektepleri vasıtasıyla hissettirirler. 1826 yılında açılan Mekteb-i Tıbbiye'de Viyana Üniversitesi hocalarından

2 İlhan Kutluer, “Pozitivism”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIII, (2007), s. 338.

3 Orhan Okay, *İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti Beşir Fuad*, Dergah Yayınları, İstanbul [t.y.], s. 23.

Doktor Bernard'ın öğretime başlamasıyla Fransızca eğitim dili haline gelir.⁴ II. Mahmut'un izniyle anatomi derslerinin kadavra üzerinde işlenmesi, pozitivism açısından bir aşama sayılır.⁵ Tıp mekteplerindeki materyalist eğitimin boyutunu 1847 yılında bu fakülteyi ziyaret eden Mac Farlane'nin hatıratında okuruz. Kütüphanedeki kitapları “düpedüz materyalizm kitaplarını toplayan bir koleksiyon”⁶ olarak gören Mac Farlane, bu davetle ilgili intibalarını şöyle anlatır:

Doktorlara ve Türk asistanlara ayrılan mükemmel döşenmiş bir salona davet edilmiştim. Kanepenin üzerinde bir kitap vardı. Alıp baktım. Bu da Baron d'Holbach'ın din-sizlik kitabı olan “Systeme de la Nature”nin en son Paris baskısı idi. Kitabın çok okunmakta olduğunu sayfalarından birçok parçalarının işaretlenmiş olmasından anladım. Bu parçalar özellikle Tanrı'nın varlığına inanmanın saçmalığını, ruhun ölmezliği inancının imkânsızlığını matematikle gösteren parçalardı.⁷

Diğer eğitim kurumlarına da yavaş yavaş yayılan pozitivist düşünce, eski düşünce tarzını tamamen küçümseyen, bilimi dine tercih etmenin terakki ve tedenninin vazgeçilmez şartı olarak gören yeni bir aydın tipi doğurur. Öyle ki bir süre sonra bu Osmanlı aydınlarının kütüphanelerini Schopenhauer, Isnard, Büchner gibi materyalist-pozitivist yazarların eserleri doldurur.⁸

Böyle bir düşünce ortamı içinde pozitivist düşüncenin en önemli müminlerinden ve savunucularından biri olan Beşir Fuad yetişir. Beşir Fuad, pozitivism adanmışlığının kanıtı olan eserleriyle ateşli bir pozitivist savunucusu olmasına rağmen intiharıyla pozitivismin bir kurbanı olarak görülerek toplumda pozitivist düşünceye karşı bir kamuoyu oluşmasına da zemin hazırlar. Şüphesiz bu düşünce akımına karşı çıkışın en önemli sebeplerinden biri, pozitivismin, Türk insanının ihtiyaçları doğrultusunda doğmamış olmasıdır.⁹ Özellikle Ahmet Mithat Efendi, Prens Sait Halim Paşa, Mehmet Âkif (Ersoy), Babanzade Ahmet Naim, Mehmet Şemsettin (Günaltay), Ferit (Kam), M. Hamdi Yazır, İzmirli İsmail Hakkı¹⁰ gibi yazarlar yazdıkları yazılarla pozitivist düşünceleri çürütmeye çalışmışlardır. Ancak devrin hâkim entelektüel çevresi içinde kendisine önemli bir yer edinmiş olan ve *İçtihat*'ı uzun yıllar neredeyse tek başına çıkararak Abdullah Cevdet, Türk siyasi hayatında da faaliyet gösteren Ahmed Rızâ, Rıza Tevfik ve Hüseyin Cahit (Yalçın) gibi ateşli pozitivism taraftarları, Türk gençleri ve aydınları üzerinde daha etkili olurlar. Özellikle Tevfik Fikret,¹¹ dine karşı pozitivist düşünceleri ile Atatürk dâhil yeni nesil üzerinde derin izler

4 Orhan Koloğlu, *Osmanlıcadan Türkçeye Okuryazarlığımız*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2015, s. 74.

5 Aktaran Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986, s. 197.

6 Age., s. 198.

7 Age., s. 198.

8 Şükrü Hanoğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkçülük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 33.

9 Necdet Subaşı, *Türk Aydınının Din Anlayışı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s. 100.

10 Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1967, s. 20.

11 Şecaattin Tural, Tevfik Fikret'in “Tarih-i Kadim” ve “Haluk'un Amentüsü” adlı şiirlerinde dine karşı cephe alarak “Bir gün fen yapacak şu siyah toprağı altın” diyecek kadar bilime güvendiğini ifade eder (Şecaattin Tural, *Cumhuriyet*

bırakır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinde pozitivist düşüncenin esaslarının benimsenmesiyle gerçekleştirilen inkılaplar, artık pozitivistimin varlığını mektep kökenli küçük bir aydın kesiminden öte, iyiden iyiye her ferdin hayatında hissetmesine sebep olur.

2. Pozitivist İdeolojiyle Hesaplaşma

Bu kültür ortamında pozitivist düşüncenin en canlı olduğu Tıbbiye Mektebi'nden mezun bir babanın oğlu olarak 1888 yılında dünyaya gelen Reşat Nuri'nin pozitivist düşünceye uzak kalması mümkün değildir. Kızı Ela Güntekin, bu durumu şu sözlerle özetler: "O nesil pozitif bilimlerle filan çok ilgilidir. Baba da doktor olunca."¹²

Doktor bir babanın oğlu olarak ve onun kütüphanesindeki Batılı eserleri okuyarak büyüyen Reşat Nuri, aldığı modern eğitimle pozitivism konusundaki düşüncelerini olgunlaştırır. Natüralist edebiyatın önemli bir temsilcisi Emile Zola'nın din ve din adamlarını eleştirdiği romanı *Hakikat*'i (Vérité)¹³ İslam Peygamberi'nin de anlatıldığı Thomas Carlyle'in *Kahramanlar*'ını¹⁴ ve İslam dinine kuşkuyla bakan Fransız oryantalist Emile Dermenghem'in *La Vie de Mahomet* adlı eserini *Muhammed'in Hayatı*¹⁵ ismiyle Fransızcadan Türkçeye tercüme eder. Reşat Nuri, din konusunda realist bir tavır takınmasına rağmen içinde bulunduğu toplumun hassasiyetlerini gözetenek roman ve hikâyelerinde doğrudan dinî naslara saldırmak yerine daha çok yüzyıllarca dini sömüren din adamlarına cephe alır. Birçok eserinde onları küçük düşürerek itibarsızlaştırmaya çalışır. Ancak Reşat Nuri'nin insan ve onun inanma ihtiyacı konusunda zamanla düşünceleri değişmeye başlar. Bu durum, onu pozitivistimin insan ruhuna zarar verdiği gerçeğiyle yüzleşmeye götürür. Pozitivism, inanmak ihtiyacını ilkel insanın kendisini aldatması olarak gördüğü için onun yerine insanlığa ve bilime hizmet idealini koyar. Oysaki karmaşık bir psikososyal yapıya sahip olan insan için din, basit bir inanç mevzusu değildir. Güntekin, bunu bizzat kendi iç dünyasında hissederek hikâye kahramanlarına, inanmamanın nasıl büyük bir eksiklik ve acı olduğunu tecrübe ettirir.

Yazar, "Sönmüş Yıldızlar"¹⁶ adlı hikâyesinde Fransız ansiklopedistlerinden ve Batılı felsefecilerden etkilenerek pozitivist anlayışla dini inançlarını kaybeden bir neslin üyelerinden biri olan Hüseyin Kenan'ın ruh halindeki bu değişimi, bize çocukluk aşkı Perihan'ın gözünden göstererek Hüseyin Kenan'ın ilk hali ile son halini kıyaslar. Perihan, hayran olduğu Hüseyin Kenan'ın önceleri derin ve ince ruhlu bir sanatkar olarak eser verdiğini düşünürken sonraları

Dönemi Türk Şiirinde Din Duygusu, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 56).

12 Fatih Kanter, *Ölümünün Ellinci Yılında Belgelerle Reşat Nuri Güntekin*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2006, s. 87.

13 Emile Zola, *Hakikat*, çev. Reşat Nuri Güntekin, M.E.B., Sadık Kâğıtçı Basımevi, İstanbul 1944.

14 Thomas Carlyle, *Kahramanlar*, çev. Reşat Nuri Güntekin, Semih Lütfi Kitabevi, [y.y.] 1943.

15 Emile Dermenghem, *Muhammed'in Hayatı*, çev. Reşat Nuri, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.

16 Reşat Nuri Güntekin, *Sönmüş Yıldızlar*, 17. bs., İnkılâp Kitabevi, İstanbul [t.y.], s. 5.

“mahzun, tatlı hayalperestliğini”¹⁷ kaybedip “hırçın, acı bir muharrir”¹⁸ dönüştüğünü görür. “Mukeddesata dil uzatmağa ve güzel şeylerle eğlenmeye”¹⁹ çalışan Hüseyin Kenan, “kalemimi zalim bir kamçı gibi”²⁰ kullanarak “zavallı insanları hakaretlere, istihzalara”²¹ boğar. Bu hırçın ruh hali de bir süre sonra yerini lakaytlığa, boş vermişliğe, “neşeli, alaycı”²² bir muharrir kimliğine bırakır. Bir anlamda inançsızlık yolunda halden hale sürüklenen Hüseyin Kenan, mensubu bulunduğu toplumda kendisini hayata bağlayacak din, vatan, ilim, aşk gibi hiçbir değer ve erdemin olmadığını fark ettiğinde düştüğü buhranı şu sözlerle anlatır:

Artık hayatın ve insanların içyüzünü göreceğim bir yaşa gelmiştim. İçimdeki yıldızlar, birer birer sönüyor, dökülüyordu. Evvelâ mukaddesatımın, itikatlarımın en hazin ve sefilâne ölümlerle öldüğünü gördüm. Onları kurtarmak için o kadar uğraştım, o kadar çırpındım, olmadı. Dinî tesellilerimi kaybettikten sonra, insaniyet, memleket buhranlı bir inkılâp geçiriyordu. Vatanperver dudaklardan yüreklere ok gibi işleyen ulvi, ateşli sözler dökülüyordu. Çok geçmeden bu güzel, yanık sözlerin de hazin bir yalandan, âdi bir komedyadan başka bir şey olmadığını gördüm. O ulvi emeller para, mevki tahakküm hırsından başka bir şey değilmiş... Meyus gözlerimi ilim ve sanat adamlarına çevirdim. İlim ve sanatın muhteşem vakaları belki ruhuma muhtaç olduğu sükûnu verebilirdi. Fakat onun da yaldızlı bir hayal olduğunu anlamakta gecikmedim. Bu adamların elinde ilim ve sanat da sefil bir alet hükmüne girmişti (...) Nereye baksam yalan ve riyadan, zulüm ve ahlaksızlıktan başka bir şey görmüyordum.²³

Esasen Hüseyin Kenan'ın yaşadıkları, bireyselleşme, inançsızlaşma sürecindeki insanın var olan sistemin dışında ayakta kalma çabalarını gösterir:

Buna göre, mevcut sisteme, yani “kapalı” ideolojiye olan bağlılığından kurtulan birey, önce büyük bir ferahlama hissedecektir. Bunun ardından, kendi kararlarını kendisi vermesi gereken, seçimleri, değerleri kendisi tarafından belirlenmesi gereken bir birey olarak, ağır bir sorumluluk ve yalnızlık duygusuyla karşılaşacaktır. Bu durumun yol açacağı güçlüklerle tahammül gösterebilmesi ise büyük ölçüde ironi ile mümkündür.²⁴

Perihan'a en ağır gelense Hüseyin Kenan'ın “şiirsiz, bedbin, bedbaht, müstehzi, gaddar bir hikâyeci”²⁵ olmasıdır. Ancak Hüseyin Kenan'ın hayatının anlamını kaybetmesindeki sebeplerden biri de, âşık olduğu Perihan'ın diğer insanlar gibi yozlaşmış bir ahlakî yaşantıyı seçmesidir.

17 Age., s. 7.

18 Age., s. 7.

19 Age., s. 7.

20 Age., s. 7.

21 Age., s. 7.

22 Age., s. 7.

23 Age., s. 9.

24 Oğuz Cebeci, *Komik Edebi Türler*, İthaki Yayınları, İstanbul 2008, s. 285.

25 Age., s. 7.

İnanıldığı tüm değerleri birer birer kaybeden Hüseyin Kenan, görünüşte hiçbir şeyi takmayan ve alaycı, gerçekte ise yüreği yaralı nihilist bir tipe dönüşerek yaşadığı topluma yabancılaşır.

Esasen insanların dine yönelmesindeki en büyük amil, ölüm ve ölümden sonra ne olacağına dair duyulan meraktır. Reşat Nuri Güntekin'in bu temayı ele aldığı "Bir Yudum Su"²⁶ adlı hikâyesinin adı, suyun hayatî bir ihtiyaç olmasıyla benzer şekilde dini inanışların da insan ruhunun elzem bir ihtiyacı olmasına yapılan bir gönderme gibidir. Hikâye kahramanı Doktor Hâmit Bey, dinî inanışları boş düşünce olarak gördüğünden eşini kaybettikten sonra kızını "kendi nazariyelerini çocuğuna tatbik edecek, onu itikatsız, açık vicdanlı, mesut, maddî bir genç kız olarak yetiştirmeye"²⁷ karar vermiştir. Bunun için ilk işi çocuğuna masallar anlatan Çerkez dadı ile yeşil başörtüler örttürüp ilahiler okutan hoca hanımları evden göndermek olur. On sekiz yaşına kadar babasının telkinleri ile büyüyen Nevin'i, babası "güzel eserim" diye sever. Ancak kızının kış başından beri ölümcül bir hastalığa yakalanmış olması, onun mutluluğunu kursağında bırakır. Bir gün kuru yolundan denize yürümek isteyen baba-kızın karşısına iki küçük köylü çocuğu çıkar. Küçük kızın konuşmadan ısrarla elindeki suyu baba-kıza içirmeye çalışmasının sebebini ablası şöyle açıklar: "Bizim annemiz öldü... Nah şuracıktaki mezarlarında susuzluktan yanarlarmış... Dünyada kalan çocukları susamışlara su verirlerse onlar da serinlermiş... Yolculara su verdiğimiz geceler annemiz yeşil duvaklarla Ayşe'nin rüyasına giriyor... Değil mi Ayşe?..."²⁸.

Babası, kendisinin aksine Nevin'in verilen suyu içmesine "pis su içilir mi"²⁹ diye çıkışır. Nevin ise ağlayarak "Ayşe'nin annesi de benim annem gibi susuz yanmasın"³⁰ cevabını verir. Hâmit Bey, "Ne diyorsun Nevin?.. Bunu senin ağzından mı işitiyorum?.. Sen ki serbest fikirli bir kızsın!"³¹ derse de kızının gözyaşları, ona, kızının teselli ihtiyacında olduğunu gösterir. Birden hata yaptığını anlar ve kızına "bu avuçlardan bana da su içir Nevin... Bizim ölümüz de susuz kalmasın"³² der. Pozitivist Hâmit Bey, kızının, ölünce yok olma fikri içinde nasıl acı çektiğini çok geç anlar:

Bu dünyada kapanan gözlerin bir daha açılmayacağını, bütün bu birbirini seven, zaman zaman birbirinden bu kadar acıklı ayrılıklarla ayrılan insanların ayrı ayrı mezarlarda çürüdüklerini söyledin... Evvelâ sana inanmıyordum baba... Fakat senin şüphelerin benim kalbimi de kemirmeğe başladı... Bu ümitsizliğe senelerce alışamadım, senelerce ümitsiz ve fedasız ölümün acısını çektim. Annem gibi, bütün sevdiğim gibi seni de kaybedecektim... Artık gözlerimiz birbirine bakmayacak, kalplerimiz birbirini sevmeyecekti.. Nihayet istediğin gibi bir kız oldum baba... Zihniyle yaşayan, dürüst, vicdanlı bir kız... Artık bir şeye inanmıyordum... Sen bu kadarla da iktifa etmedin baba... Sevgiden, vefadan, bu dünya yüzünde doğup ölmesine yavaş yavaş alıştığım şeylerden şüphe ediyordun. Birbirini anlayıp sevmeyen, birbirlerine karşı sade insanlık

26 Reşat Nuri Güntekin, *Sönmüş Yıldızlar*, s. 59.

27 *Age.*, s. 62.

28 *Age.*, s. 62.

29 *Age.*, s. 62.

30 *Age.*, s. 62.

31 *Age.*, s. 62.

32 *Age.*, s. 63.

vazifesini yapmakla iktifa eden insanlarla, sade fikirlerin meşalesiyle dolan dünya bana kâfi gelmiyordu...³³

O dönemde Auguste Comte'un "Allah yerine beşeriyeti ikame ettiği âlemşümül din"³⁴ fikrine uygun olarak kızının ruhundaki dayanakları birer birer yıkan Hâmit Bey, kızını kaybettikten sonra bu defa kendisini teselli edebilmek için o çeşmeyi tamir ettirip köylü çocuklara ve seyyahlara bir yudum su içmeleri için yalvarır. Burada Hâmit Bey'in şüphelerini bizzat yaşayan kişinin Reşat Nuri olduğunu Mart 1927 nüshalı *Resimli Ay Mecmuası*'nın "Ahrete İnanır mısınız?" sualine verdiği cevapta okuruz: "Dünyaya gözlerimizi kapar kapamaz başka bir dünyaya doğacağımızı, bütün düşündüğümüz, istediğimiz, sevdiğimiz şeyleri orada bulacağımızı ümit etmek çok güzel bir şeydir. Fakat ben bu saadeti çoktan kaybettim."³⁵

İnanmayı "kaybettiği saadet" olarak telakki eden Reşat Nuri Güntekin, kendi neslinin yüklendiği inançsızlık yükünü herkesin taşıyamayacağına dair düşüncelerini daha sonra olgunlaştırarak *Gökyüzü*³⁶ romanında anlatır. Birol Emil, romanın konusunu ve asıl çatışma noktasını şu sözlerle çarpıcı bir şekilde ortaya koyar:

Bu itibarla *Gökyüzü* romanının ana fikrini din duygusunu kaybetmiş bir neslin "inanç buhranı" ve ondan doğan "inanmak ihtiyacı" şeklinde vasıflandırmak mümkündür. Romanda kahramanın kendi geçmişine ait hayat hikâyesi (1.kısım: s.5-28) dışında kalan bütün diğer olaylar bu ana fikir etrafında toplanmıştır. Mutlak bir ateizm içinde peygamberleri, kitapları, melekleri, cennet ve cehennemle ve başka bir çeşit maneviyâtıyla çöktüğü sanılan "Gökyüzü" bir genç kızın şifasız hastalığı karşısında âciz kalan şahısları en ilkel inançlara kadar sürükleyip götürür. Böylece romana adını veren "Gökyüzü" kelimesinin inkârdan sonra varılan bir nev'i ikrârın sembolü olarak kullanıldığı âşikârdır.³⁷

Roman kahramanının Mekteb-i Tıbbiye'yi yarım bırakmasının kasıtlı bir seçim olduğuna ise Hüseyin Çelik dikkat çeker:

Romancının, ileride tam bir materyalist olarak ortaya çıkaracağı kahramanını Mekteb-i Tıbbiye'ye göndermesi tesadüfî değildir. Mekteb-i Tıbbiye, pozitivist fikirlerin özellikle de Biyolojik Materyalizm'in Osmanlı Devleti'ne taşınmasında en büyük fonksiyonu icra etmiş müesseselerden biridir. Romandaki tali şahsiyetlerden biri olan, kahramanın

33 Age., s. 63-64.

34 Orhan Okay, *İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad*, s. 20.

35 Aktaran Hilmi Yücebaşı, *Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri*, Yeni Matbaa, İstanbul 1957, s. 221.

36 Reşat Nuri Güntekin, *Gökyüzü*, 16. bs., İnkılâp Yayınevi, İstanbul [t.y.].

37 Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 512.

Tıbbiyeden sınıf arkadaşı Dr. Hasan Çukurçeşme'nin de bir "ate" olması Tıbbiye'nin özellikle seçildiğini gösterir.³⁸

Eserde, "Ben, daima bir hür fikir havarisi oldum. İlim denen şeye daima bir köle sadakatiyle inandım ve bağlı kaldım. Gökyüzü masalları temelinden yıkılmadıkça, insanlığın kurtulmuş sayılmayacağını, istiklallerin en güç elde ediliri olan fikir istiklâlinin ancak böyle kazanılacağını daima yüksek sesle söyledim."³⁹ diyen ateist roman kahramanının düşünceleri, evlatlık edindiği halasının torunu Sevim'in sebepsiz hastalığı ile sarsılır. Eserde Sevim, Amerikan Koleji'nde kendisine Protestanlık propagandası yapan ihtiyar bir hocası tartışarak bütün dinlere düşman kesilen "cennet, cehennem, Allah, Peygamber kavgaları yapmaya meraklı"⁴⁰ idealist bir Cumhuriyet kızı olarak anlatılır. Ancak onun asıl rolü, romanesk eserlerde görüldüğü üzere, kötücül güçler tarafından – burada hastalık – rehin alınmış ve kurtarılmayı bekleyen bir genç kız olarak, roman kahramanının pozitivist inançlarını yok sayarak inkâr ettiği "Gökyüzü"ne teslim olmasını sağlamaktır:

Fen, bir şey vaat edemiyordu. Çaresizlik karşısında, ben de ötekiler gibi gözlerimi yavaş yavaş gökyüzüne çevirmeye, Sevim'in hastalığı için ondan bir şeyler beklemeye başlamıştım. Bunu kabul ettiğim dakikadan itibaren yağmur duasına çıkanlar, bir kibritle üç sigara yakmaktan korkanlar, hastalarını üfürükçüye götürülenlerle aramda hiçbir fark kalmıyordu. Kendini bir hakikat ve hür fikir havarisi sanan bir insan için sanırım ki bundan feci bir iflâs ve rezalet olamayacaktı. Anlaşılmaz bir hastalık vakası karşısında bozguna uğrayan, kökünden sarsılan bir kanaat ve meslek kadar çocukça ve maskaraca bir sahtekârlık tasavvur edilebilir mi?⁴¹

Reşat Nuri, romanın sonunda kahramanının yaşadığı bu tökezleme halini yaşlılığına verirse de dini inançların hiç de boş olmayacağına dair bir açık kapı bırakmayı da ihmal etmez. Ancak Behice S. Boran, adeta Reşat Nuri'ye pozitivist düşünce adına cevap verircesine olağanüstü güçlere inanmanın, bilim ilerledikçe ortadan kalkacağını savunarak gökyüzünün köklerinin insanlığın hamurunda değil mevcut cemiyet şartlarında olduğunu ifade eder.⁴²

Fethi Naci de Reşat Nuri'nin kafasındaki bir fikri doğrulamak için bu romanı yazdığını belirterek eserin ana düşüncesini suni bulur.⁴³

Ancak Naci'nin bu görüşünün aksine Nurullah Ataç, seçilen konunun insanî ve evrensel olduğunu okuduğu başka bir romandan hareketle ortaya koyar: "Onu okurken değil, bitirdikten hayli sonra Roger Martin du Gard'ın Jean Baroiş'ini hatırladım: o romanın mevzuu da budur

38 Hüseyin Çelik, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 150.

39 *Age.*, s. 33.

40 *Age.*, s. 58.

41 *Age.*, s. 221-222.

42 Behice S. Boran, "Okuduklarımız, Kitaplar, Gökyüzü", *Yurt ve Dünya*, II/12, (1941), s. 186-187.

43 Fethi Naci, *Reşat Nuri Romancılığı*, Yapı Kredi Yayınları'nda 1. bs., İstanbul 2003, s. 155-156.

ve dinsiz olmasına rağmen ölüm tehlikesi karşısında Meryem'den istimdad eden Barois'nın vasiyetnamesi, şekli ile değil, özü ile *Gökyüzü*'nün son satırları ile aynıdır.⁴⁴

Eserde inanç arayışı o kadar baskındır ki roman kahramanının arkadaşı Mükerrerem, – kendisi de bir ateist olmasına rağmen – ölümden sonra “elverir ki yok olmayalım” tesellisi ile ruhçulukla ilgilenmekten kendisini alamaz. Romanda yok sayılmak/edilmek istenen dinî inançların yerini batıl hurafelerin ve farklı spiritüel akımların almış olması da o dönem aydınının yaşadığı bir başka çelişkidir. Prof. Dr. Birol Emil, bu durumu Cumhuriyet'in tüm ilke ve inkılaplarına rağmen Türk aydınlarında inanma ihtiyacını yok edememesi ile açıklar.⁴⁵

Şüphesiz Reşat Nuri Güntekin'in kendi çağının hâkim düşüncesi hilafına inanma ihtiyacını ele alması ve dine karşı, varlığının birey için ne kadar elzem olduğunu konu edinecek kadar alaka göstermesi, onun insana ve ona dair meselelere dogmatik düşüncelerin yönlendirmesinden mümkün olduğunca uzak, tarafsız yaklaştığının bir göstergesidir. Ancak bu durumun sebepleri arasında XX. yy. bilim dünyasında özellikle fizikteki son gelişmelerle beraber pozitivist-materyalist düşüncenin tartışılır hale gelmesinin de payı büyüktür.⁴⁶

Sonuç

Batı dünyasında dinî taassuba ve kilisenin siyasi otoritesine karşı doğan reform ve aydınlanma süreçleri, “aklı” ve “rasyonaliteyi” ön plana çıkararak dinin toplum hayatındaki rolünü ve yerini yeniden düzenlemiştir. Ancak bu “aklı” ön plana çıkarma girişimi, tek bir felsefî düşüncenin otoritesinde kalmamış, farklı düşünce akımlarıyla genel düşünce ve din tarihi içinde tartışılmaya devam etmiştir.

Ülkemizde ise aydınlanma düşüncesinin en uç örneği sayılabilecek olan materyalist-pozitivist akım, doğru düzgün bir tenkit sürecinden geçirilmeden özellikle eğitilmiş kesimler tarafından neredeyse “din” mevkiine çıkarılarak mutlak hakikat olarak kabul edilmiştir. Köklü bir dinî geleneğin ve hayat anlayışının bulunduğu bir ülkede dine ve geleneğe dair her şeye savaş açarak onu yok etmeye çalışan pozitivist Türk aydınları, fikirlerini savunurlarken toplum realitelerinden ve insan psikolojisinin gerçeklerinden uzak kaldıklarından bir süre sonra hem halktan uzaklaşmış hem de kendi iç dünyalarında inanç boşluğuna düşmüşlerdir. İşte bu noktada Reşat Nuri Güntekin, bir romancı ve hikâyeci olarak “Sönmüş Yıldızlar”, “Bir Yudum Su” adlı hikâyelerinde ve *Gökyüzü* romanında materyalist-pozitivist neslin içine düşmüş olduğu inanç krizlerini ve buldukları çözümleri veya çözümsüzlüğü kahramanlarının dünyasında yeniden kurgulayarak anlatma cesaretini göstermiştir.

Yazar, kanaatimizce akıyla pozitivistliğe bağlı olmasına rağmen insanın içine düştüğü inanma ihtiyacının, Auguste Comte'un kurduğu insanlık dini idealleri ile karşılanamayacağını, pozitivist

44 Aktaran Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri Güntekin*, s. 83.

45 Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, s. 512.

46 Şecaattin Tural, *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Din Duygusu*, s. 54.

düşünce esaslarının insanı, sevgi ve bağlılıktan uzak, kuru nazariyelerle çevrelenmiş bir dünya içerisinde yalnız ve karamsar bıraktığını düşünür. Onun eserlerinde inanma ihtiyacı, özellikle hayatın anlamını bulmada, ölüm ve hastalıklar karşısında teselli veya çare arama hallerinde daha da artmaktadır. Bu ihtiyacı reddetmek insanın ruh dünyasında “manevi buhranlara” sebep olduğu gibi toplumda batıl itikatların ve spiritüel akımların daha da taraftar toplamasına sebep olmaktadır.

Sonuç olarak Reşat Nuri, yaşadığı yüzyılın, “aklı” ve “bilim”i kutsayarak dinin yerine geçirme çabalarının insan ruhuna acı verdiğini ve insanın yaşadığı parçalanmışlıkla tekrar dine yöneldiğini, bu yüzden insanlığın inanmaktan ve dinden kaçamayacağını öngörmüştür. Onun bu düşüncelerinin haklılığı kendisinden sonra gelen Peter L. Berger gibi düşünürlerin, pozitivistlerin iddia ettiğinin aksine, dinlerin tekrar yükselişe geçeceğini haber vermeleriyle ve yaşanan gelişmelerle de ortaya çıkmıştır. Bilimin ve teknolojinin kontrolsüzce hâkim kılındığı ve inancın yok sayıldığı XX. yüzyılda yaşanan iki büyük Dünya Savaşından sonra insanlığın, tekrar dine sarılması Reşat Nuri'nin ileri görüşlülüğünü ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Berger, Peter L., *Kutsal Şemsiye Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, çev. Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul 2000.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1966.
- Boran, Behice S., "Okuduklarımız, Kitaplar, Gökyüzü", *Yurt ve Dünya*, II/12, (1941), s. 186-187.
- Carlyle, Thomas, *Kahramanlar*, çev. Reşat Nuri Güntekin, Semih Lütfi Kitabevi, [y.y.] 1943.
- Cebeci, Oğuz, *Komik Edebi Türler*, İthaki Yayınları, İstanbul 2008.
- Çelik, Hüseyin, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Dermenghem, Emile, *Muhammed'in Hayatı*, çev. Reşat Nuri, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.
- Emil, Birol, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.
- Fethi Naci, *Reşat Nuri'nin Romancılığı*, Yapı Kredi Yayınları'nda 1. bs., İstanbul 2003.
- Hanioğlu, Şükrü, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkçülük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Sönmüş Yıldızlar*, 17. bs., İnkılâp Kitabevi, İstanbul [t.y].
- _____, *Gökyüzü*, 16. bs., İnkılâp Yayınevi, İstanbul [t.y].
- Kafadar, Osman, *Türkiye'de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Kanter, Fatih, *Ölümünün Ellinci Yılında Belgelerle Reşat Nuri Güntekin*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2006.
- Koloğlu, Orhan, *Osmanlıdan Türkçeye Okuryazarlığımız*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2015.
- Korlaelçi, Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986.
- Kutluer, İlhan, "Pozitivizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIII, (2007), s. 338.
- Subaşı, Necdet, *Türk Aydınının Din Anlayışı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.
- Tural, Şecaattin, *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Din Duygusu*, Kitabevi, İstanbul 2003.
- Okay, Orhan, *İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad*, Dergâh Yayınları, İstanbul [t.y].
- Yücebaş, Hilmi, *Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri*, Yeni Matbaa, İstanbul 1957.
- Zola, Emile, *Hakikat*, çev. Reşat Nuri Güntekin, M.E.B., Sadık Kâğıtçı Basımevi, İstanbul 1944.